

УДК 343.985:343.62

В.В. Пясковський, кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри криміналістики та судової медицини
Національної академії внутрішніх справ

СУДОВО-ЕКСПЕРТНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ

Розглянуто окремі питання призначення і проведення судових експертиз у кримінальних провадженнях щодо злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості неповнолітніх. Окреслено можливості судово-медичної, судово-психіатричної, судово-психологічної, криміналістичних експертиз під час розслідування таких злочинів.

Ключові слова: статеві злочини, неповнолітні, судово-медична експертиза, судово-психіатрична експертиза, судово-психологічна експертиза, криміналістичні експертизи.

Рассмотрены отдельные вопросы назначения и проведения судебных экспертиз в уголовных производствах по преступлениям против половой свободы и половой неприкосновенности несовершеннолетних. Очерчены возможности судебно-медицинской, судебно-психиатрической, судебно-психологической, криминалистических экспертиз при расследовании данных преступлений.

Considered separate questions of appointment and conduction of forensic examinations in criminal proceedings about crimes against sexual freedom and sexual inviolability of minors. Provided opportunities of forensic medical, forensic psychiatry, forensic psychology, forensic examinations during the investigation of these crimes.

Своєчасне призначення судових експертиз під час розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості неповнолітніх є запорукою не лише їх швидкого та повного розслідування, а й найважливішим засобом доказування вини підозрюваних. Адже, крім показань потерпілого і результатів впізнання, вина підозрюваного може бути доведена лише за допомогою висновків судових експертиз. Зволікання з проведенням експертиз може призвести до непоправної втрати слідів кримінального правопорушення (наприклад, призначення судово-медичної експертизи потерпілого є доцільним не пізніше 3 діб з моменту вчинення злочину).

Питання призначення і проведення судових експертиз під час розслідування злочинів досліджували у своїх працях Р.С. Белкін, П.Д. Біленчук, А.В. Іщенко, Є.М. Лівшиць, Б.В. Романюк, О.М. Фількова та інші вчені. Проте проблеми судово-експертного забезпечення розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості неповнолітніх у науковій літературі залишаються не достатньо висвітленими. Дослідженню зазначених проблем присвячено цю статтю.

Судову експертизу як слідчу дію з організації і тактики використання спеціальних знань з метою здобуття доказової інформації методами наукового дослідження, яка виконується за дорученням слідчих і судових органів, визначає у своїх працях П.Д. Біленчук [1, с. 340].

На думку О. С. Кофанової, судова експертиза — це регламентована законом діяльність обізнаної особи, чиї знання у відповідній галузі науки, техніки, мистецтва чи ремесла на підставі процесуальних документів слідчого чи суду застосовують у процесі дослідження обставин, що мають значення для вирішення справи з метою встановлення в ній об'єктивної істини [2, с. 39].

Судово-слідча практика розслідування злочинів проти статеві свободи та статеві недоторканості неповнолітніх свідчить, що найчастіше під час кримінальних проваджень щодо цих правопорушень призначають судово-медичну експертизу потерпілого і підозрюваного, судово-медичну експертизу об'єктів слідової інформації, судово-психіатричну експертизу підозрюваного, судово-психологічну експертизу потерпілого, криміналістичні експертизи.

Проведення експертиз багато в чому залежить від правильного вилучення слідової інформації. До типових помилок, які допускають під час упакування об'єктів дослідження, належать використання ненадійного пакувального матеріалу, упакування вологого (непросушеного) одягу тощо.

Важливе значення має порядок призначення різних видів експертиз. Він має забезпечити максимально повне дослідження всіх вилучених об'єктів слідової інформації (тобто під час попередніх експертиз не повинні знищуватися об'єкти слідової інформації для подальших експертиз).

Також важливим процесуальним рішенням є вибір експерта, оскільки від цього залежить достовірність і повнота проведення експертизи [3, с. 135]. Зазвичай некомпетентність експерта виявляють після проведеного експертного дослідження і оцінки експертного висновку, тобто коли слідчий нічого не може виправити, адже далеко не завжди можливе проведення повторної експертизи (об'єкти дослідження можуть бути вже непридатними для дослідження), а отже, некомпетентність експерта призведе до втрати речового доказу.

Під час призначення судово-медичної експертизи неповнолітнього потерпілого на вирішення експерта ставлять такі запитання.

Чи є у потерпілої особи в піхві та (або) задньому проході ушкодження, що свідчать про вчинення відносно неї статевих актів?

Чи порушено цілісність дівочої плівки? Яка давність порушення?

Чи є у потерпілої особи в піхві, задньому проході і ротовій порожнині сліди сперми, крові?

Чи є у потерпілої особи тілесні ушкодження? Якими є їх давність, тяжкість, характер, локалізація, механізм утворення?

Чи страждає потерпіла особа на венеричні захворювання або на ВІЛ-інфекцію?

Під час призначення судово-медичної експертизи підозрюваного на вирішення експерта ставлять такі запитання.

Чи є у підозрюваного тілесні ушкодження? Якими є їх давність, тяжкість, характер, локалізація, механізм утворення?

Чи здатний підозрюваний до фізіологічного статевих актів?

Чи є у підозрюваного в зоні статевих органів сліди крові, піхвового епітелію і

якщо так, то яка їх видова, родова і статева належність?

Судово-медична експертиза об'єктів дослідження може відповісти на такі запитання.

Чи є на досліджуваних предметах сліди сперми, крові, поту, піхвового епітелію і якщо так, то яка їх видова, родова і статева належність?

Чи належать вони зазначеним особам?

Яке регіональне походження слідів крові (менструальна, статевих органів при пошкодженні дівочої плівки)?

На які хвороби страждає певна особа?

У разі виявлення на місці злочину, одязі або тілі потерпілого (підозрюваного) волосся, призначають судово-медичну експертизу, на вирішення якої ставлять такі запитання [4, с. 585].

Чи є надані об'єкти волоссям? Чи належить вони людині або тварині?

З якої частини тіла це волосся?

Якою є групова і статева належність волосся?

На які захворювання волосся страждає людина?

Під час проведення генетичної експертизи виявляють не групові, а індивідуальні властивості досліджуваних об'єктів, що є прямим доказом у кримінальному провадженні [5, с. 21]. Такі дослідження можливі з мінімальною кількістю матеріалу, навіть частково зруйнованого (кров, сперма). Генетична експертиза дає змогу відповісти на такі запитання [6, с. 10—12].

Чи належить кров на одязі підозрюваного, на предметі, вилученому з місця події, потерпілому?

Чи належить сперма на одязі потерпілого підозрюваному?

Як свідчить аналіз кримінальних проваджень щодо злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості неповнолітніх, генетична експертиза під час їх розслідування не проводилася в жодному випадку (напевно, через значну вартість), що є суттєвим недоліком, оскільки результати проведення біологічних експертиз не дають змоги слідчому дійти однозначного висновку про належність того чи того об'єкта дослідження певній особі. Водночас згідно зі ст. 62 Конституції України всі сумніви щодо доведеності вини особи слід тлумачити на її користь [7]. Крім того, ймовірнісні висновки можуть призвести до засудження невинних. Задля уникнення цього доцільно у складних випадках розслідування статевих злочинів щодо неповнолітніх обов'язково призначати генетичні (генотипоскопічні) експертизи.

Розслідування статевих злочинів щодо неповнолітніх потребує також проведення судово-психіатричної експертизи підозрюваного. Загалом предметом такої експертизи є визначення психічного стану осіб, яким її призначено, у певні проміжки часу і відносно певних обставин, що становлять інтерес для органів слідства та суду [8]. Експерти-психіатри можуть відповісти на такі запитання.

Чи страждав підозрюваний під час інкримінованого йому діяння (діянь) на психічний розлад, внаслідок якого він не міг у той період усвідомлювати свої дії або керувати ними?

До якої категорії хворобливих станів належить зазначений психічний розлад: хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства, іншого хворобливого стану психіки?

Чи страждає підозрюваний у теперішній час на психічну хворобу, що позбав-

ляє його можливості усвідомлювати свої дії або керувати ними? Якщо страждає, то коли почалася ця психічна хвороба?

Чи потребує підозрюваний застосування до нього примусових заходів медичного характеру? Якщо потребує, то яких саме?

У разі якщо підозрюваним є неповнолітній, згідно зі ст. 486 Кримінального процесуального кодексу України доцільно призначити комплексну психолого-психіатричну експертизу для вирішення питання про наявність у нього (чи в неповнолітнього обвинуваченого) психічного захворювання чи затримки психічного розвитку та його здатність повністю або частково усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними у певній ситуації [9].

Необхідність проведення комплексної психолого-психіатричної експертизи неповнолітнього потерпілого зумовлена потребою встановити, чи перебував він у безпорадному стані, чи розумів значення вчинюваних з ним дій, чи міг чинити злочинцеві опір. Психолого-психіатрична експертиза дає змогу отримати відповіді на такі запитання.

Чи міг потерпілий за своїм психічним станом правильно сприймати обставини, що мають значення для розслідування, і чи може надавати про них правильні показання?

Чи міг потерпілий правильно сприймати обставини, що мають значення для розслідування, враховуючи рівень його психічного розвитку та індивідуальні психологічні особливості (або емоційний стан)?

Чи є у потерпілого ознаки підвищеної (патологічної) фантазії?

Чи страждає потерпілий на підвищену (патологічну) навіюваність [10, с. 28]?

Чи здатний потерпілий у силу свого розвитку чинити опір?

Для прикладу. 12 вересня 2011 року, приблизно о 22 год у смт Миропіль Романівського району Житомирської області ОСОБА_1, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, вступила у статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості, — малолітньою ОСОБОЮ_3, якій на момент учинення злочину виповнилося 11 років. Згідно з висновком комплексної психолого-психіатричної експертизи, враховуючи рівень психічного розвитку і вікові особливості, ОСОБА_3 спроможна формально правильно сприймати зовнішню, фактичну сторону подій і здатна правильно відтворювати обставини, які мають значення для справи, описувати характер подій без глибокої оцінки наслідків, може надавати відповідні показання. З урахуванням вікових особливостей малолітня ОСОБА_3 не була здатна чинити опір [11].

Під час розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості неповнолітніх також виникає потреба у проведенні різних видів криміналістичних експертиз, зокрема судово-почеркознавчої, на вирішення якої може бути поставлено запитання щодо того, ким з числа осіб, зразки почерку яких надано для порівняння, виконано текст досліджуваного документа. У разі якщо підозрюваного не встановлено, можуть ставитися запитання про стать, вікову групу, незвичний стан виконавця рукописного тексту, умови його написання (звичайним або навмисно зміненим почерком).

З огляду на те, що під час статевого злочину злочинець і неповнолітній потерпілий перебувають безпосередньо у контактній взаємодії, часто на їх одязі залишаються мікрочастинки нашарувань. У таких випадках потрібно проводити експертизу мікрооб'єктів. Перед експертом можна поставити такі запитання [12, с. 168].

Що являє собою речовина, мікрочастинки якої виявлено на місці події, де і для якої мети її застосовують?

Чи є мікрочастинка частиною певного об'єкта?

Чи належало волокно раніше певному предмету одягу?

Чи походять волокна від наданого комплекту предметів одягу?

Чи перебували об'єкти у контактній взаємодії?

На місці вчинення статевого злочину може бути виявлено залишки їжі зі слідами зубів злочинця. Такі сліди є об'єктом трасологічного дослідження. Перед експертом можна поставити такі запитання [13, с. 30].

Чи придатні надані сліди для ідентифікації?

Яким є механізм утворення наданих слідів?

Чи залишено сліди певною особою?

Чи можна судити за слідами зубів про звички цієї особи?

На практиці трапляються випадки вчинення злочинцем насильницького статевого злочину в автомобілі. У цьому випадку доцільно призначити відповідну трасологічну експертизу для отримання відповіді на такі запитання [14].

Яким видом (типом, моделлю) та якими частинами транспортного засобу залишено сліди?

Чи залишено сліди досліджуваним транспортним засобом (його частинами)?

Яким колесом транспортного засобу залишено сліди (правим, лівим, переднім, заднім)?

Якою моделлю шини залишено сліди?

Якщо на місці події виявлено об'єкти слідової інформації, що є частинами якогось предмета, експертиза цілого за частинами встановлює таке [14].

Чи становили знайдені частини єдине ціле?

У який спосіб відокремлено від предмета його частину?

Яким є механізм відокремлення від предмета його частини (частин)?

Чи становили складно-складове ціле конструктивні частини об'єкта?

До якого виду належить предмет, частину якого вилучено з місця події?

Значну кількість насильницьких статевих злочинів щодо неповнолітніх вчиняють на відкритій місцевості (парк, лісосмуга тощо), внаслідок чого на одязі потерпілого та злочинця залишаються сліди ґрунту. У таких випадках потрібно призначати ґрунтознавчу експертизу для отримання відповіді на такі запитання [14].

Чи є нашарування ґрунту (об'єктів ґрунтового-мінерального походження) на предметі-носії?

Чи мають порівнювані об'єкти (нашарування на предметі-носії та ґрунт з місця події) спільну родову (групову) належність?

Чи походять досліджувані нашарування з певної ділянки місцевості?

Яким є механізм утворення нашарувань ґрунту?

Яку характеристику має місцевість, з якої походять нашарування ґрунту на об'єктах-носіях?

Під час досудового розслідування кримінальних правопорушень досліджуваної категорії трапляються випадки, коли злочинець демонструє потерпілим порнографічні твори: фільми, журнали тощо. У цьому випадку потрібно вилучати такі предмети і призначати мистецтвознавчу експертизу, на вирішення якої поставити такі запитання [14].

Чи має інформація, яку містить досліджуваний носій інформації, порнографічний характер?

Чи належать досліджувані предмети до продукції порнографічного характеру?

Чи містить досліджуваний твір (літературний, кінематографічний, театральний, видовищний) сцени порнографічного характеру?

Чи належить інформація, яку містить досліджуваний носій, до дитячої порнографії?

Для прикладу. ОСОБА_2 за відсутності вдома співмешканки — ОСОБИ_3, яка залишала своїх дітей у квартирі під наглядом ОСОБИ_2, достовірно знаючи, що ОСОБА_5 є неповнолітньою, та перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, систематично інтелектуально розбещувала неповнолітню ОСОБУ_5 шляхом ведення розмов сексуального характеру та демонстрації їй кінофільмів порнографічного характеру, а також вчиняла фізичні розпутні дії шляхом оголення своїх статевих органів перед неповнолітньою ОСОБОЮ_5, непристойно доторкуючись до її грудей та статевих органів, навчала її статевим збоченням, імітувала статевий акт, схиляла потерпілу до вчинення певних сексуальних дій неприродним шляхом, вчиняла акти онанізму. Згідно з висновком судово-мистецтвознавчої експертизи відеофайли, які демонструвала ОСОБА_2 неповнолітній ОСОБИ_5, містили ознаки зображень з порнографічним змістом [15].

Вивчення практики розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості неповнолітніх виявило такі недоліки, які допускають слідчі під час призначення судових експертиз у межах кримінальних проваджень.

Зазвичай слідчі ставлять перед експертами два-три так званих шаблонних запитання (наприклад, у разі призначення судово-біологічної експертизи ставлять лише запитання про наявність (відсутність) на досліджуваному об'єкті слідів крові та їх належність підозрюваному (потерпілому)). Іноді об'єкти слідової інформації надсилають на експертизу в неопечатаному вигляді, про що експерти зазначають у своїх висновках. Лише у 10 % кримінальних проваджень слідчі призначають комплексні психолого-психіатричні експертизи потерпілих.

Підбиваючи підсумок викладеного, слід зазначити, що розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості неповнолітніх неможливе без призначення та проведення судових експертиз. Правильне розуміння сутності певного виду судової експертизи, чітке усвідомлення завдань, які можна вирішити за її допомогою, здатні забезпечити своєчасність призначення експертизи, надання експерту всіх необхідних матеріалів і повноту експертного дослідження, що зрештою позитивно вплине на сам процес розслідування.

Список використаної літератури

1. *Криміналістика* : підручник. / [за ред. П.Д. Біленчука]. — 2-ге вид., випр. і доп. — К. : Атіка, 2001. — 544 с.
2. *Кофанова О.С.* Правові підстави та особливості призначення судових експертиз для дослідження культурних цінностей / О.С. Кофанова // *Адвокат*. — 2010. — № 9. — С. 38—42.
3. *Сахнова Т.В.* Судебная экспертиза / Т.В. Сахнова. — М. : Городец, 2000. — 367 с.
4. *Волков В.Н.* Судебная медицина : учеб. пособ. для вузов / В.Н. Волков, А.В. Датий ; под ред. проф. А.Ф. Волынского. — М. : ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2000. — 639 с.
5. *Гунарев С.А.* Тактика назначения генотипоскопической экспертизы при расследовании убийств и изнасилований / С.А. Гунарев, В.О. Белоносов // *Следователь*. — 2000. —

№ 5. — С. 21—23.

6. Комаровский Ю.А. Применение молекулярно-генетических методов в судебно-медицинской экспертизе : метод. реком. / Ю.А. Комаровский. — СПб. : РИО СПб. юрид. ин-та Ген. прокур. РФ, 1998. — 16 с.

7. Конституція України : станом на 28 січ. 2016 р. / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Харків : Право, 2016. — 64 с.

8. Наказ МОЗ України від 08.10.2001 р. № 397 «Про затвердження нормативно-правових документів з окремих питань щодо застосування примусових заходів медичного характеру до осіб, які страждають на психічні розлади» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0215-02>.

9. Кримінальний процесуальний кодекс України : станом на 21 груд. 2016 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

10. Кудрявцев И. Психолого-психиатрическая экспертиза малолетних и несовершеннолетних свидетелей / И. Кудрявцев, М. Морозова // Российская юстиция. — 1995. — № 6. — С. 28—30.

11. Вирок Романівського районного суду Житомирської області [Електронний ресурс] // Справа № 621/39/2012. — Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/30076148>.

12. Вандер М.Б. Использование микрочастиц при расследовании преступлений / М.Б. Вандер. — СПб. : Питер, 2001. — 224 с.

13. Майлис Н. Следы оставлены зубами человека / Н. Майлис // Российская юстиция. — 1995. — № 10. — С. 30—32.

14. Наказ МЮ України від 08.10.98 р. № 53/5 «Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98/page>.

15. Вирок Соснівського районного суду м. Черкаси [Електронний ресурс] // Справа № 1-98-11. — Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/51592007>.